

М. ДИКАНЬКО

РОМАН

ОПОВІДАННЯ

ПРАГА—БЕРЛІН 1923
ВИДАВНИЦТВО „НОВА УКРАЇНА“

М. ДИКАНЬКО

РОМАН

ОПОВІДАННЯ

ПРАГА—БЕРЛІН 1923
ВИДАВНИЦТВО „НОВА УКРАЇНА“

Зої Миколаївні Геллер
присвячує

Автор.

Друковано в друкарні Б. Г. РЕДЕРА. тов. з обм. порукою в ЛЬВІВЦІЇ

ПЕРША ЧАСТИНА

I.

Дарної Неділі лічити не будемо, бо в понеділок треба бути в семінарії, значить, у неділю, в 3. годині зранку сідати на потяг.

Але до Дарної Неділі маємо 14 день. Сьогодні Вербна Неділя. Восьма година ранку. Я дома. То нічого, що мені вже сімнацять років, що я у третій класі семінарії, що вчу психологію, філософію, логіку, педагогіку, всякі методики, що пишу реферати, редагую семінарський часопис, уважаюся майбутнім письменником і користуюся повагою товариства — то ж там, а це — тут. Там я живу одним життям — шкільним, показним, а тут своїм, родинним. Там, без чверти сьома, як скажено заверещить скрізь по коритареві дзвоник, треба вилазити зпід теплого ліжника в холодне повітря спальні, нашвидку одягатися, бігти вмиватися, пити чай і сідати за лекції. Студіювати якихось Піпінів, Людовіків, святих, грішних, коротких, довгих, лисих, кучерявих... симіляції, асиміляції, перцепції, аперцепції... все чуже, все непотрібне. Що, правда, Людовікові Лисому до мене, або мені до Піпіна Короткого? Земля їм пером, а мені жити хочеться, кохатися, плекати сміливі думки про визволення Рідного Краю, про кращий державний лад... Це все там — у школі, в семінарії, в суспільстві... А тут? А тут я лежу під двома теплими ліжниками з горою подушок на м'ягкому ліжку. Давно

не сплю, і вставати не хочеться. Качаюся. Біля мене сидить мій менший брат, Дмитрик. Він тільки в білизні і трохи соромиться, але так скучив, що ніяк не відірветься від мене. Розказує роменські новини:

— А я, Васильку, вже залицяюся до панночок!

— Та невже?

— Я вже й краков'яка вмю танцювати! На масляну було шкільне свято в нас у реальній, так я танцював із Настусею Лисенківною, а потім проводив додому. Тільки сам боявся назад повертатися, — признається Дмитрик.

А я не залицяюся до панночок... Майбутньому письменникові не личить бігати за бабським хвостом.

Я тільки вчора приїхав, але вже і Дмитрик, і мамуся, знають, що я редактор, майбутній письменник, перший учень і взагалі шишка. Через те Дмитрик із повагою, навіть трохи з острахом, дивиться на свого славетного брата і просить написати йому переклад байки „Свиня під Дубом“, тільки „не по-письменницькому, щоб учитель не пізнав, що переписано“.

Входить мамуся. Вона ласкаво посміхається до мене, цілує в чоло (я трохи морщуся, бо я вже доросла людина).

— Ану, пане редакторе, чи не пора нам уставати? Бо вже незабаром і бабуся приїде

Бабуся... Бідна! Вона, мабуть, уже старенька... Як я її люблю! Ось підїде до воріт ресорна бричка, а за нею віз, запряжений парою волів. На бричці сидить бабуся, а на козлах — візник Петро. А на волах привезуть цілу гору слоїків, макітер, глечиків, глечичків із конфітурами, маслом, салом, сметаною та іншими смачними річами.

А все-таки — як гарно дома! І цілих два тижні вільних! Правда, в нотатці в мене помічено, що я повинен робити кожного дня: і до іспитів треба готуватися, і матеріял до нового часопису розібрати, і п'єсу закінчити, і... багато, багато дечого. Вісім годин що-дня я повинен як-най-

інтензивніше працювати, вісім спати, а останні — гуляти. Й на вистави будемо з Дмитриком ходити, й до церкви...

Але, що ж це я? Треба вставати, бо бабуся приїде, а не личить же дорослій, розумній людині так недоцільно витратити час.

II.

Що Дмитрик? Дмитрикові чотирнацять років, він іще салдатиків вирізує з „Ниви“, а я вже серйозна людина.

І Дмитрик, і мама, й бабуся, й рідна хата, і все те, про що так часто мріяв у семінарії, що останні часи не давало студіювати, що, нарешті, так повно й радісно відчувалося першого дня, — все це відійшло якось на задній плян. У нотатці стоїть: „уоставати в сім годин ранку“, а я ледви в одинадцятій зляжу з ліжка, бо лягаю як не у другій, то у третій. У нотатці значиться вісім годин найінтензивнішої праці, а я...

Ох, ця ще мені праця! Скільки помічено зробити, а ще навіть і книжок не розпакував... Сьогодні відкладаю на завтра, завтра — знов на завтра. Що ж це воно буде? Що ж я за людина? Де ж мої високі мрії?! Що з мене вийде, коли я не буду працювати? Так, якийсь недоросток! Ганчірка ти, ганчірка, Василю! Ганчірка!

Але, годі про це думати. Так важко робиться, хочеться журитись, а журба зовсім не йде на серце.

І сонце гріє, і струмочки по вулицях дзюрчать, і в повітрі розлиті такі густі пахощі молодій весні, що мимохіть із'являється радісний посміх на устах, якась легкість і на душі, і в тілі, й хочеться співати, сміятися, бігати...

А! Завтра обов'язково почну готуватися до іспитів, а сьогодні щось ніяк не хочеться. Ще, до речі, зі мною в кімнаті сидить Володя Повалій. Ми куримо, бо ми ж дорослі люде, й надзвичайно недотепно було б, курячи, соромитись мамусі або бабусі. Вони вже віджили своє, а всякий мужчина повинен курити — це надає йому мужности.

Правда, коли входить бабуся й докірливо, з посмішкою, хитає головою, — папіроса якось мимохіть лізе в рукав, а нас видають зрадницькі хмарки синього диму, що в'ється над моєю й Володиною головами, бо ми щотільки вчилися пускати дим кружальцями.

О, ця ще бабуся! І на що вона так докірливо хитає головою! Краще крізь землю провалитися! І видумав іще цей Володя курити в хаті! А тут ще й Уляна входить із ганчіркою в руках обтирати порошок з меблів і так нахабно дивиться на нас, наче глузує з нашого ніякового становища. Ні! Це вже занадто. Якась то горняшка...

— Ходімо, Володю, в гайок Пожежі, там побалакаємо!

Ми демонстративно натягаємо шапки на очі, стукаємо дверима і біжимо в гайок. Там ми змовляємося, куди ввечері підемо гуляти.

— Я тебе, Васильку, поведу до Глухових; у них сьогодні гості.

— Але я з ними незнайомий; якось ніяково.

— Таке! Вони будуть дуже раді. Там збирається багато гімназисток, — а хлопців нема. Їм же нудно самим.

— Ну, хибá, як нудно.

— До них ходить одна дівчина. Я тебе познайомлю з нею, вона сьогодні буде — Муза Шіліні..

— Жидівка?

— Ні, Німкinya, але надзвичайно цікава, як вогонь! Я за нею стріляю!

— Подає надію?

— Ого, ще й яку!

Мені робиться досадно: дівчина, як вогонь, і йому подає надію!

— Я і про тебе їй казав.

— Що ж ти казав?

— Що познайомлю.

— А більш нічого?...

— Нічого!

От дурень! Не міг сказати, що я майбутній письменник, редактор, що вчу психологію, філософію... Але це все я сам їй скажу. Побачимо, побачимо, кого вона вибере! Чи тебе, пустоголового, що сидиш уже другий рік у п'ятій класі, чи мене, якого всі люди визнають за розумну, талановиту людину. А коли вона вибере Володю, то, значить, і вона дурна, пустогорова, „кісейная баришня“, а таких нам не треба.

— Побачимо, — кажу я голосно: — так заходь же ввечері, підемо.

Ми розходимося, кожен у свій бік, зі своїми думками, й мені здається, Володя жалкує, що пообіцяв познайомити мене зі своєю Музою.

III.

— Василь Долинський!

— Муза Шілінг!

Ми знайомимося. Я бачу перед собою високу струнку постать, трохи худорляву задля високої дівчини, кругловиду голівку з блакитними очима, веселими і трішки лукавими та велику, русу косу. Я обходжу всіх по черзі, тикаю руку, мимрю прізвище, а перед очима стоїть висока, струнка постать і руса коса. Я підсідаю до неї, й ми починаємо розмову в тон загальному веселому настроєві.

— Я вже давно бажав із вами познайомитися!

— А хибá ви мене знали?

— Володя мені про вас багато дечого казав.

— Хвалив, чи гудив?

— Хибá ж можна вас гудити?

— Дякую за комплімент!

— Я компліментів ніколи не кажу...

Розмовляю, а мені здається, що з блакитних очей виходить золоте проміння і тче навкруги мене золоту сітку. Я вже весь у золотій

сітці, й ось-ось вона потягне мене до блакитних своїх очей ... ближче ... ближче ...

— В фанти, панове, в фанти! Муза, ви задоволені своїм сусідом?

Це — питання! Скаже — ні, посадять біля неї когось іншого; а мене примусять виконувати небажаний мені фант, а як задоволена — хай вона поцілує свого сусіда.

— А з виконанням, чи без виконання?

— Звичайно, з виконанням!

— Ні, без виконання, й я задоволена.

— Так поцілуйтесь!

— Так без виконання ж!

— Е, ні, ні, поцілуйтесь.

Але ми не цілуємося: сором при людях, та ще й з кутка дивляться сердиті Володині очі.

— В поштаря, панове, в поштаря! Муза — лист.

Муза, мов би нехотя, встає й іде до другої кімнати.

— Кому лист?

Це питаємо Музу.

Ану, кого вона вибере: мене, чи Володю?

В темній хаті той, кому лист, може поцілувати свого листа, й цього ніхто не знатиме.

— Лист до Василя Григоровича!

Ага! Я йду.

— Не звійть мене так. Звійть просто Василь. Василь Григорович я тільки для далеких моїх знайомих.

— Але ми з вами тільки сьогодні познайомилися, ми ще зовсім далекі знайомі!

— Але мені дуже б було приємно, коли б ви мене звали просто Васильком. А тепер я хочу поцілувати свого листа.

Муза трішки відступає від мене, але я беру її руку і тримаю у своїй.

— Знаєте що, Василю Гри... Васильку? Не треба цілуватися, бо це ж не годиться — зразу й цілуватися. Ще ви подумаєте, що я всякому дозволяю себе цілувати.

— Коли я для вас усякий...

— Чи ви довго тут будете цілуватися? Поцілувалися раз і годі!

Раптом одчиняє двері Володя. В його похмуре лице, й він, видно, дуже хвилюється.

— Ми зовсім не цілувалися!

Муза гордо проходить у вітальню, а я за нею.

Мене цікавить: хто її буде проводити додому. То нічого, що весь вечір я кручуся біля неї — не проганяти ж мене від себе. Але проводить додому дівчину той, хто користується найбільшою її симпатією, і він, по мовчазній згоді, вже вважається її хлопцем. Та й велика, мабуть, приємність іти з нею під руку, на самоті, пустими вулицями міста, схилитися так близько, близько, щоб руса коса лоскотала тебе біля вуха.

— Я, звичайно, не буду мати високої чести проводити вас, Музо Миколаївно, додому?

— Коли я вас зву просто Васильком, то ви мене повинні звати Музою.

— Добре, Музо. Але все-таки я дуже хотів би бути зараз Володею.

— Чого?

— Бо, певно, він проводитиме вас додому!

— Мене проводитиме той, кого я виберу. Чого обов'язково Володя?

Е, ти горда, бачу, Музо моя!

— Тим менше я маю цю надію! Правда?

— Я не знаю.

Але виходить так, що додому проводить її не Володя, а я. Весь вечір терпів сердега, бо мав надію, що, за давнім правом, поведе її

додому й, певно, по дорозі буде докоряти мною, й, коли почали прощатися, він із сумно похиленою головою підійшов до неї:

— Ходімо, Музо.

— Ні, мене проведе Васильок, ми вже вмовилися.

Ласкавий погляд на мене.

— Васильок? Ну, то будьте здорові! Щасливого кохання! Ха-ха-ха...

Володя сердито блискає на мене очима й, ні з ким не попрощавшись, виходить на вулицю.

А все-таки, як бадьоро почуваш себе вночі на пустій вулиці, особливо, коли біля тебе струнка, тендітна постать молодої дівчини. На небі темно, а в місті мигкотять тазові ліхтарі. Під ногами хлюпає болото, але ми його не помічаємо.

— Між иншим, чого ви питали мене, хто поведе додому й натякали на Володю?

— Бо я чув, що Володя залицяється до вас, і що він вам подобається.

— До мене ніхто не залицяється, й мені ніхто не подобається.

— Дякую!

— За що?

— Коли ніхто не подобається, то й я в тому числі.

— А, який же ви! Зараз на себе... Але ось ми й дома. До побачення!

— Дома? Так близько? А коли ж ми, Музо, побачимося?

— Я не знаю... Я взагалі ніколи не призначаю побачень.

— Завтра чистий четвер, у якій ви будете в церкві?

— У Вознесенській, а ви?

— Як дозволите, й я буду там.

— Мені однаково. Ну, до побачення... до завтра...

Так не хочеться випускати маленької ручки, що довірливо лежить у моїй... до завтра!

IV.

„Вельми Шановний Добродію! Порядні люди не дозволяють собі робити те, що робите Ви. Відбивають чужих дівчат тільки Дон-Жуани. Впевнився, що Ви належите до цієї високої кляси, а тому прохаю Вас зо мною не здоровкатися й не вважати мене своїм знайомим. Без поважання до Вас — В. Повалій.“

Лист від Володі до мене.

„Шановний Добродію! Коли б Ви були трішки розумніший, Ви б бачили, що відомій Вам дівчині можна було вибрати, кого вона схоче. Я не винен, що в неї до мене більше симпатій. Та ще, власне, нічого й не було. Все ж із великою охотою викреслюю Вас із реєстру своїх знайомих і лишаюся відомий Вам — В. Долинський.“

Лист від мене до Володі.

Але що мені цей лист, коли в Вознесенській дзвонять на страсти. Я беру в мамусі грошей на свічку й одягаюся до церкви.

— Що це ти зробився такий богомільний?

Цей іще Дмитрик! І яке йому діло? Певно, Глухових хлопчик уже доніс йому до вух, а він так прямо при мамусі й ляпає.

— Та воно б і тобі, Дмитрику, не шкодило піти з Васильком до церкви.

— У нас із Дмитриком не одна дорога, бо я йду до церкви, а він під церкву!

— Бо я йду до церкви, а ти до Музи!

— Дмитрику!

Але, я вже пішов. Га! Братом зветься! З кальними чобітьми просто в душу преться. Який же він мені брат? Хто дав йому право тріпати її своїм язиком? Її! Музу!...

Але її й досі немає. Підходять потроху молоді, старі, мовчки купують свічки, запалюють у своїх сусідів, швидко-швидко хрестяться, кладуть

поклони. Я стою біля вхідних дверей. Свічка моя вже давно капає на спину синьої чумерки, що куняє поперед мене, але я цього не помічаю. Я дивлюся на двері...

Вона! Передо мною пропливла чорна струнка постать, руса коса. Ось вона підійшла до старости. Бере свічку. Запалює. Хреститься. Певно, не бачила мене. Піти, стати ззаду — вона, може, повернеться, а я тут. Надзвичайно неввічливі люде! Треба ж мені пройти вперед, а вони стоять, розставивши лікті, мов у кравця на примірці.

І церква, й натовп, і батюшка, й хор — усе це мов би десь далеко плаває в синіх клубках кадильного диму, а передо мною одна велика, пишна руса коса з блакитною стрічкою простяглася вповдовж стрункого стану. Непомітно взяв у руку — важка. А що, як поцілувати? Натовп давить на мене, перехреститися, наче вклонитися, й поцілувати в розпущений кінчик. Не можу витримати... Поцілую... Ух!... Дивлюся скоса праворуч, ліворуч. Ніхто не дивиться. Не бачили.

— Музо!

— А, й ви тут? Драстуйте!

— Музо, ходімо, погуляємо трохи!

— Але незабаром кінець...

— Ходім, голубонько моя.

— Як ви кажете? Гріх!

І ще за народ! Товпиться, як вівці, наче не бачить, що за мною плине янгол із неба — гість на землі...

— Та пропустіть же, дайте пройти дамі!

Біля церкви бігають школярі, ходить парами молодь. Темно. Де-не-де на цвинтарі мигають вогники. В повітрі стоїть гомін дзвонів, що мов би врочисто вітають один одного з високих дзвіниць міста. В пітьмі неба тремтить завмерлий голос мольби землі, а біля мене — щастя.

— Музо, в мене до вас прохання!

— Яке?

— Давайте поміняємося свічками. Я вашу повезу з собою до семінарії, і що-дня буду вітатися з нею, а ви мою віддасте на кухню... правда?

— Не говоріть нісенітниць! Як вам так хочеться...

Біля церкви заколивалися вогники й попливли здовж широкої вулиці. Людей не видно, а мов безліч зірок спустилася з неба й розлилася широкими хвилями-стрічками в усі кінці міста.

— Знаєте що, Васильку? Завтра й позавтра давайте не бачитися, а побачимося аж на Великдень, уночі.

— Чого?

— Бо в страсні дні — гріх.

— Яка ви богомільна!...

Два дні не бачитися! Два дні викреслити з свого життя! Але викреслити легко, як їх пережити? Не кохає мене, Муза... Коли б кохала...

V.

Але бачилися й завтра, і в суботу. І бачилися випадково. Правда, випадково! Я добре знав, що Муза піде до плащаниці в Вознесенську, то й сам пішов туди. Як я міг піти до другої церкви? І пішов, як уже кінчилася Служба.

Церква була пуста, сторож вештався біля криласа, посеред церкви стояла плащаниця, а біля неї навколішках Муза. І руса коса розпущеним кінчиком торкалася підлоги. Разом нахилилися, й, коли Музині губки доторкнулися до плащаниці, мої мимоволі вп'ялися в шкіряну рукавичку, що з неї клала гроші на мідну тарілку. Хутко повернулася, почервоніла вся, зажеврїлася й, не оглядаючись, прудко побігла до дверей. Треба ж догнати, попросити вибачення! Так і є! Сідає з батьком у бричку. Поїхали.

Музо, Музо! Що ж мені робити? Я ввесь у золотій сітці, що виходить із твоїх очей, а ти мене не кохаєш. Можна ж, щоб так зразу, зопалу покохати людину! Я ж її покохав! Від першого побачення, від першої хвилини!

Невже ж не судилося? На віщо ж тепер жити? На віщо праця, письменство і все... Для кого? А й я розумний! Батько стоїть ззаду, а я руки дівчині цілую. Це й їй попаде, голубоньці! Ні! В усьому винен я, й так винен, що мені — немає й прощення.

— — — — —

Мабуть, справді розсердилася Муза. Ось сьогодні зібралися всі у Глухових і поїхали човнами, а мене не запросили. Правда, не поїхали ні Володя Повалій, ні Павлик Власенко, ні ніхто з хлопців, але, все-таки, коли б кохала — взяла б.

Та не в добрий час поїхали: перевернувся човен, і всім довелося скупатися в холодній воді. Тепер уся компанія у Глухових — переодягаються. Я довідався про це від малого Глухова, що прийшов гуляти до Дмитрика й, як був, без пальта, навіть без шалки, побіг до них.

— Що з Музою? Жива?

— Але ви, паничу, і хвилюєтеся! Звичайно, жива. Всі живі.

— Це ви, Васильку? Зараз вийду.

У вітально входить переодягнена в сухе Муза.

— Чого ви прибігли?

— Голубко моя!

— Як вам не сором! От дурненький.

А сама сміється. І видно, як задоволено усміхаються лукаві очі з мого переляканого обличчя.

— Я ж вам сказала не бачитися до сьогоднішньої ночі, а ви... А в церкві...

— Вибачте мені, Музо! В церкві — то випадково!

— Ідїть, голубчику, додому. Ввечері . . .
Не сердитесь! І за плащаницю не сердитесь!

VI.

Невже не прийде? Простояв усі „часи“, вже кінчається утрень, а її немає . . . А, може, вона пішла до другої церкви? А, може, занедужала? Пропустити її я не міг. Вдсяте переглядаю натовп поперед себе — немає. А як спізниться, не вдасться й похристосуватися! Не дай Боже, з кимось із батьків або знайомих прийде! Так і є: плине вона, моя голубонька, через натовп, а за нею топче Павлик Власенко. Товстий, червонопикий, крутолюбий — чистий бик! І чого йому треба? Ось уже обхід. „Христос воскрес із мертвих“ . . .

— Христос воскрес, Музо!

— Воїстину воскрес!

— Воно б слід похристосуватися, по-братському . . .

— Ну, хибá по-братському . . . Але це вже не по-братському — четвертий раз.

Лукаво сміються очі, свариться пальчик.

— Христос воскрес, Музо!

— Воїстину!

Це Павлик. Вони теж христосуються. А бодай би мої очі на світ не дивилися, як оті товсті губи впиваються в рожеві Музині щічки . . .
Додому! Швидче додому!

— Здається, нам із вами, Павлику, не по дорозі. Бувайте здорові!
Музо, я не можу так, не можу!

— Що з вами? Чого ви такий схвильований?

— На віщо, на віщо ви з ним христосувалися?!

— Але я ж і з вами христосувалась!

— А, Боже! Я ж вас кохаю!

Сказав. Схилила головку, біжить прудко, тільки щічки зажеврилися. Задихалася.

— Музо! Голубонько моя, рибонько! Кохаєте ви мене, чи ні?

— Я не знаю . . .

— Так не можна розмовляти . . . Станьмо . . . Янголе мій, скажи! Я жити без тебе не можу!

— Пустіть! . . . Люде . . . не цілуй . . . Прощай . . . Кохаю!

— Музо!

Вирвалася й тільки підбори затупотіли по деревляному пішомуді.

Кохає! Як привітно усміхається поблідла зірка з темно-блакитного неба! . . . Як урочисто гудуть дзвони, наче вітають мене з неземною радістю. Які гарні люде! Як весело жити! . . . Боже! Пошли мені крила — я полину дякувати Тобі аж до самого престолу!

VII.

Сьогодні вночі треба від'їжджати. Як швидко промайнули Великодні Святки! Власне, не Святки: в моїм житті це був Великдень. А тепер . . . Треба від ранку зібратися, найти візника, бо в третій годині останнє побачення з Музою в гайку Пожежі, а там . . . Швидче, швидче! Вже друга година . . . В гайок . . .

— Музо, рибонько! Ти вже тут? Давно?

— Давно вже чекаю на тебе . . . Чом так довго не виходив?

Тремтять губки, очі сповнюютьсся сльозами, одна дрібненька-дрібненька, гаряча сльоза покотилася прямо мені на руку.

— Ось я тобі принесла . . . хай Бог тебе благословить . . . Не забувай . . .

Образок і золотий медальон, а в медальоні — Музина голівка. Надягає на шию. Хрестить . . .

— Дитинко моя! Я довіку буду пам'ятати це чисте, святе кохання! Влітку я не зможу приїхати, бо в семінарії практичні заняття, а на Різдво приїду, й ми повинчаємося. Жіночко моя кохана!

— Цілуй! Цілуй мене, Васильку, так, щоб я до Різдва носила твої поцілунки! Та пиши . . . Що-дня пиши.

— Ну, прощай! Іди, моя зірко, я буду в-останнє дивитися на тебе.

— Ні, йди ти! . . . Я постою.

— Василю! Йди, мамуся кличе, обідати пора.

— Дмитрику, дозволь тебе познайомити — це моя кохана. Люби її, як свою сестру, а коли хто скривдить її — вбий його моєю власною рукою. Прощай, Музо! Цілуй мене! Не будемо соромитися Дмитрика, бо він же наш брат.

Наче б то дорослій людині і не слід плакати, а якийсь клубок підкотився до горла, а по щоках біжать дрібнєсенські сльози.

VIII.

Студовня. Як джмелі гудуть у різних тонах семинаристи, заплющивши очі, закривши вуха. Той ходить, той сидить, а той устроїв очі в якусь цятку на білій стіні, так наче ця цятка втілює в собі весь зміст його життя.

А моє життя втілене в цьому біленькому аркушикові, що лежить переді мною на столі, з такими милими, милими нерівними рядочками:

„Мій любий, мій коханий Васильку! Ти поїхав, і наче сонце моє закотилося. Знов гімназія, лекції, сїре, нудне життя. Як мало ми зазнали щастя! Але зате, яке воно було велике! А до Різдва лишилося ще 224 дні, а як ти одержиш цього листа в середу — 222. Подумай — скільки ще нам не бачитися! Аби Ти мене, мій Соколе, не забув! А для мене немає без Тебе світа. Хочеться ще щось написати Тобі, крім кохання, але ніщо в голову не йде. Я майже що-дня ходжу в гайок на те місце, де ми прощалися. Там виросла висока трава, і зовсім не видно Твоїх слідів. До гімназії я ходжу майже завжди з Дмитриком, і балакаємо про Тебе. А Володя зі

мною не здоровкається. І не треба! Він такий негречний! Павлик що-дня чекає на мене під гімназією, але я обходжу другою дорогою, щоб бути самітною й думати про Тебе. Як би Ти знав, як я чекаю Твої відповіді! Пиши швидче, та багато, багато. Повік

Твоя Муза.

P. S. Я написала одного вірша, але не знаю, чи гарний він, чи ні. Ось він:

Піднімайсь, молодая надіє,
Тобі час і рости, і цвісти;
Розцвітай та кохай свої мрії,
Прийде час тобі горе нести!
Піднімайся ж, рожева надіє!
Зеленись, розцвітись в пишний гай.
Та, як лихо морозом повіє —
Темній ніченьці не потурай!
Глянь: на сході зоря вже зоріє,
Сонце зійде — розгоне мару...
Прокидайсь, молодая надіє,
Тобі жить... Я ж до сонця помру!

Якщо годиться — підправ трохи, тай надрукуй у своєму часописі, тільки прізвища мого не підписуй.“

— Люба, мила Музо! Любий віршик! Надрукую! Підправлю трохи й надрукую. Ще й прізвище твоє поставлю, хай усі знають, що моя кохана теж поет!

А тепер відповідь, відповідь!

„Назустріч хмарі громовій,
Туман прорізавши сідий,
Засяяв промінь злототканий,
В мій шлях життя, журбою вбраний,
Так принесла Ти знов весну —
Кохання казку чарівну.

Люба, кохана Музочко! Цей коротенький віршик я присвятив Тобі. І всі свої твори, і все життя Тобі присвячую. А Твій вірш обов'язково надрукую, він гарненький. Поетесо моя! Хоч би Ти мені приснилася“... .

Ці ще олівці! . . . Зломився! . . .

— Захаре, дай ножика!

— Що це ти пишеш? Знов вірші?!

— Як?!

Заглядати в листа, та ще до кого! Потемніло в очах, розвернулася рука з ножем . . . Та відскочив Захар. До половини вгородив у стіну, і зломився ніж. Подряпав руку.

— Божевільний! За що?!

— Листа пишу!

— Та не кричи! Хибá ж я знав? Панове, він плаче! Дайте води! Йди, Васильку, в ліжку, лягай, заспокойся! Бач, який знервований. Зовсім хворий. Лягай. Отак. Ходімо, хлопці, хай одпочине.

„Музо, Музочко моя! Зірньоко! Думаєш про мене. Ти й справді моя Муза, бо Ти даєш мені натхнення“... .

А за що я, власне, так скривдив Захара? Він же не знав, що я листа пишу. Та й не прочитав нічого, а так тільки, заглянув. Ряжку мені мало було побити за це! Треба б було, щоб зовсім руку розрізав, до кістки. Знав би тоді! Обов'язково попрошу вибачення в Захарка й подарую йому енциклопедичний словник Ф.Павленкова. Обов'язково... .

Ліжко якось само зникає зпід мене, а я остаюся в повітрі, і такий легкий, і, коли подаюся вперед, лечу над землею, над семинарією, над містом . . . усе вище й вище. А на сході, де „зоріє зоря“, на ясному блакиті білою хмаркою впливає Муза. Довга, біла одежа, зоря над очима, й розпущена коса русою хвилею обгортає плечі, стан, руки. І усміхається до мене і прозорим, рожевим пальчиком підманює. Лечу, лечу до тебе . . . Але темніє хмарка і зникає у блакиті . . .

Дзень-дзелень, дзень-дзелень, дзень-дзелень . . . О, лишенько тяжке! Вставати! Хоч би ще трішки цього сну. Закутую голову ліжником, вриваюся в подушки.

— Вставайте, вставайте, Долинський, бо я вашу порцію зіім!

І знов Пипіни, Людовіки, короткі, довгі, лисі, кучеряві, симіляції, асиміляції

ІХ.

Вже пройшло пів літа, а ми все працюємо в обсягу сільського господарства. Зранку пораємося в семинарському садку, підрізуємо, підпилюємо, щепимо, вештаємося в пасіці, на городі, в полі. Робимо досліди, слухаємо виклади, пишемо реферати. Літо третього року в семінарії ми повинні пропрацювати в сільському господарстві. Це нудна, настирлива робота, нікому непотрібна, нікчемна й недоцільна, бо на дослідах дві третини дослідників спить під кущами, й садівник марно ловить по всьому саду собі слухачів, а на лекціях рільництва ми читаємо Винниченка, Коцюбинського, й ніхто не чує, що мимрить собі під носом пришелелуватий, підсліпкуватий, мов ізза рогу мішком прибитий, агроном Шпольський. Та коли льогічно міркувати — на віщо мені сільське господарство? Ну, буду я сільським учителем, буду вчити дітей, розказувати, де які люде живуть на світі, як вони збудували своє громадське та державне життя, які в них родинні звички, побут, може, я віддам усі сили, аби зробити з отих дітей освічених, розумних, сміливої, ясної думки громадян. Я буду їх вчити всього, що тільки знаю сам, але, крім сільського господарства, бо, по-перше — за багато віків праці нарід далеко більше досвідчений у цій справі, ніж я за літо дослідів, а по-друге — на віщо тоді земські агрономи? І, задоволений власними міркуваннями, я йду обідати на квартиру.

Ще з тиждень перед тим я слабував на журбу за рідним краєм. Це, справді, була якась психічна хвороба. Я не міг працювати, не міг слу-

хати викладів, читати, писати, навіть спати. Теплої травневої ночі, коли місяць сріблить далекий степ, дахи на хатах, зоряна сила тремтить над селом, у темну блакить неба ллється пісня соловейка, коли в сутінках кущів шепчуться північні примари, я сидів на лутці своїй кімнати, звівши ноги за вікно, і мріяв . . . Власне, не мріяв. Навіть, нічого не думав. Сами поволі пливли перед очима малюнки дитячих років: рідне село, сад, старий будинок, клуня, комора, бабуся, ключі на поясі в бабусі, моя світличка, вся залита соняшним промінням, і тихе дитяче щастя. І я плакав. Плакав за родиною, за бабусею, за рідним садом, будинком, за ключами за поясом у бабусі, за дитячим щастям. І таким остогидлим, непотрібним видавалося мені все: семинарські казарми, і все навчання, й сільсько-господарська практика, і все-все, що тепер оточує мене, і що не задовольняє моїх духових потреб. Не вміють люде жити. Сами собі будують перешкоди, сами ускладнюють життя.

А вдень я йшов у степ, без дороги, без мети, подаль од людей, лягав у високу тирсу, дивився в небо назустріч сонцю, спостерігав, як етеричними хвилями піднімається знад тирси в ясну блакить неба тепле повітря, набірав повні груди цього степового, густого ріжноманітними пахощами квіток повітря, й мені здавалося, що я сам-саміський на світі, що мене ніхто не знайде, що я ніколи вже не побачу отих остогидлих двоногих звірів, людської культури, що так заплутала життя, що повела людність шляхом технічного поступу, занехаяла, задавила природні нахили до абстракту, морального поступу і зробила людність рабом і Молохом сталюого царства.

Думки ткались, мережились якимись вставними асоціаціями, а я лежав до самого вечора й, розбитий, похилий, ішов додому, щоб дома продовжувати свої мрії . . .

А Муза? Я згадував її. Згадував, коли відбірав у канцелярії чергового листа, повного найтепліших слів кохання . . . палкого, жагучого, нетерплячого. Згадував, як треба було придумувати відповідь, шукати

слів, підібрати вирази. А саме кохання здавалося мені якимсь далеким сном. Образи губили свою принадність, менти — красу. То була падуча зірка — загорілась, осяяла раптом і . . . погасла. Я не винен. Останніми часами сам розпалюю свої почуття . . . Хоч би трішки жеврілося. А, може, це так — робота часу? Приїду, побачимось — знов загориться . . . Відна Муза! Треба їй ласкавіше щось написати — вона ж мене кохає. Кохає — ха! Пусте слово . . .

X.

Приїхала хазяйська дочка. Познайомилися за обідом, і бачимось тільки за обідом, вечерею та чаєм. Скінчила гімназію, готується на курси. Дні й ночі сидить у своїй кімнаті, або в садку, в захисному куточку, на лаві. Щось читає, пише. Невисока, але надзвичайно гармонійно складена, з тонким високим станом і цілою хмарою чорного волосся на голові. Смагляве обличчя, як у циганки, з м'якими рисами чола, щелепів, носа, характерно-журний нарис вуст і глибокі, сумні, чорні, як ніч, очі.

Надзвичайні очі! Дивишся в них, і, здається, дна їм немає, а вони заглядають тобі в найсвятіше святих твоєї думки. Чудові очі! Вони ніколи не сміються. Навіть тоді, коли я серед обіду влучно пускаю дотепи на адресу Горпини, що незграбно вносить у їдальню миску з борщем, і коли Петро Антонович та Марія Семенівна заливаються реготом та шукають носовиків утирати сльози, а лівою рукою махають на мене, — а, щоб тебе, мовляв, — навіть тоді журно усміхаються вуста, а очі сумно пронизують тебе аж до самого мізку. Ми ніколи з нею не балакаємо. В неї чудовий голос, трішки контральтовий, грудний, повний.

Я ретельно вже ходжу на обід, вечерю, на всі чаї, навіть без потреби заглядаю в їдальню, бо вона нею проходить у свою кімнату; але, коли вона скине на мене свої очі, сумні, глибокі, з якимсь одлиском зневаги, — незграбною стає моя постать, руки здаються довгими, ноги великими, я

бігаю очима по закутках і ладен у цей час крізь землю провалитися. Що за дівчина? Що за очі? Яку світову журбу затаїли вони у своїй глибині? Тільки инколи, одлискуючи якусь думку, що набігає в цю чорняву голівку, запалюється в них якась іскра. Яка іскра? До чого вона подібна?

Ага!

Знаю. Це — Чорна Блискавка.

Ще в Купріна є такий образ. Гаряча, пекуча, що опалює листя на дубі, розтоплює пісок . . . Страшна, смертельна, але настільки принадна, що не може людина уникнути її, сама йде їй назустріч і чорніє, обертається в вугіль у її палких обіймах.

Так! Чорна Блискавка! А сама вона — чорна, оксамитна троянда.

XI.

Знов сидить на своєму улюбленому місці, в кутку саду, під кленом на лавочці. Обійшов навкруги. Став за кущем волоського горіха. Не читає. Схилила голівку, задивилася в траву й нічого не помічає навкруги. Тонкий перегнутий стан, хмара волосся, маленькі ручки. Не видно очей. Чорна блискавка затаїлася в оксамитових пелюстках.

Але до якого часу я буду вдавати з себе хлопчиська?

— Я не дуже перешкоджую вашій праці, Марино Петрівно, коли сяду біля вас?

— Ні, бо я тепер не працюю.

Де ж моя дотепність? Чому з Музою, ні з ким я ніколи не думаю, про що балакати, а тут двох слів не звяжу? . . . •

— Хочете, я скажу вам, про що ви думаєте.

— Беретесь одгадувати чужі думки, паничу?

— Так, панночко! Принаймні, в цьому разі

— Цікаво!

— Добре, так слухайте: ось підійшов цей провінціяльний панич, сів і мовчить. Ану, чи довго він буде мовчати?

— А й справді так! Угадали.

— Але, це неправда. Ця мовчанка не через мою провінціяльність, а через те, що не знаю вас, вашої психології, кола ваших інтересів; не знаю, яка тема зможе вас зацікавити . . .

Розбалакалися. Дуже цікава й оригінальна дівчина. Розвинена. Інтелігентна. Шляхетних поривань; видно, холеричного темпераменту . . . Піймав себе на аналізі живої людини, наче хемічного реактиву. Балакали довго, зацікавлені одне одним, а під кінець розмови мені, як і завше, вдалося взяти ініціативу спільної думки у свої руки. Вже не було іронічного відношення, вже чорні очі зацікавлено й серйозно заглядали мені в лице, коли я аргументував свою думку. Багато б я дав, щоб підчас розмови в безодні сумних очей спалахнула Чорна Блискавка. Журно усміхаються уста, журно дивляться глибокі очі . . . Затаїлася Чорна Блискавка . . .

— Чи не час додому, Василю Григоровичу?

— Марино Петрівно! Так швидко?

— Як же швидко? Вже ніч надворі.

— Марино Петрівно, гляньте: хибá ж то не для вас видивляється місяць у дзеркало річки, хибá ж не вас обволікають квітки своїми пахощами, хибá не до вас усміхаються зірки? Постривайте! Дайте природі висловити вам своє вітання!

— Ви красно говорите, але на віщо про мене?

А в сумних очах одлиск місяця, зажеврїлися щічки. Все ж приємно, що на твою вроду задивилася природа . . .

XII.

Між нами щось починається. Велике, сильне, але таємне. Ховаємося, боїмося признатися сами собі. Такі, мов би пусті слова, що, як вітер,

кидаються в ідальні, в саду, на вулиці при зустрічі, мають щось приховане за собою, що читаємо й я й вона, але чого не розуміють люде довкола нас. Частіше спалахує Чорна Блискавка, шаріються щічки. І, коли я вночі сиджу на лутці свого вікна, перекинувши ноги в сад, і дивлюся в темну блакить неба, мені здається, що відти дивиться на мене безліч Марининих очей . . . і усміхаються до мене . . . такі далекі, такі холодні, й такі милі! Що в саду, на стежці, там де ми, майже щодня тепер, наче ненароком стрічаємося з Мариною, лишилася Маринина тінь і чекає на мене . . . Що це? Справді, хтось стоїть на стежці. Стрибнув тихенько в сад . . .

— Це ви, Марино Петрівно?

— Ой, як ви мене злякали! Чого ви не спите?

— Про це я міг би й вас запитати . . . Але чого ви така схвильована?

— Василю Григоровичу. Розкажіть мені щонебудь гарне-гарне . . . й сумне.

— Слухайте, Марино. За горами, за долами, за широкими морями, там, де обрій лиш синіє, там жила Чудова Мрія. В людській мові немає слів, щоб розказати, яка вона була вродлива. Дві чорних зорі, чорніщі за ніч, ясніщі за сонце — були в неї очі, а в цих очах таїлася чорна блискавка, що обпалює, перевертає в вугілля все, що стрівається їй дорогою. Чудова Мрія жила в кришталевому палаці, й коли виходила з нього в свій сад, тирса витягалася, щоб хоч доторкнутися до її вбрання, квіти розгортали пелюстки й обкидали Мрію своїми пахощами, дерева вклонялися високим верховинням до землі, вітрець завівав їй волосся, промінь сонця боявся заглянути Мрії в очі, а тільки грався навкруги, бо чорна блискавка сильніша за промінь сонця. Гуляла Чудова Мрія по саду, а навкруги неї сміялося сонце . . . Може годі? Не цікаво?

— Кажіть! . . . На Бога, кажіть! . . .

— Лицар Мрію покохав. Він міг би дістати собі царства, міг би звоювати пів світа, примусити людей уклонитися йому до землі; міг би золо-

том море засипати, самоцвітами, як зорями, небо вкрити, — але, він кинув і славу, й честь, і багатство, й пішов на край світа шукати Чудову Мрію. І став лицар за садом проти стежки, де гуляла Чудова Мрія, і, коли виходила вона, лицар становився навколішки й молився на Мрію. І Мрія покохала лицаря. Закоханими очима глянула вона на нього, й чорна блискавка, що таїлася у Мріїних очах спалила Лицаря. З посміхом щастя на вустах упав Лицар чорним обвуглілим трупом поперек стежки до саду, щоб ніхто в світі не смів уже переступити через його труп до серця Чудової Мрії . . .

— Василю Григоровичу! Васильку! . . .

Палають щічки, тремтять губи, білі тоненькі пальчики нервово перебірають китиці на пояску, а у глибині очей грає чорна блискавка й чорним, пекучим промінням слішить мене, й палить, і розтоплює мені мозок . . .

— Правда! Покохала Мрія Лицаря, та не спалила . . . І ніхто вже не переступить до серця Мрії через оцю казку . . . Ех! Та не нам . . .

— Мариночко, Марисю! Куди ж ви?

Швидко метнулася й майже побігла до хати.

— Не нам . . .

Що не нам? Не скінчила . . . Втекла . . .

Як зачарований, ходив усю ніч по саду, не помічаючи ні часу, ні принад літньої ночі, ні краси ранку. Розмовляв сам із собою, співав, складав вірші, а вдосвіта заснув під березою, просто в траві, де стояли Маринині ніжки. Рано прокинувся й був дуже здивований, що в хаті вже не сплять.

— Василю Григоровичу, ви не знаєте, що сталося з нашою Мариною? Всю ніч проплакала, а вранці, коли ми ще спали, її бачили люде на земських конях — виїздила з міста. І речі всі забрала, тільки ось, — протягає Петро Антонович до мене аркушик паперу:

„Мої любі, нещасні Тату й Мамо! Я їду до своєї подруги. Там буду готуватися до іспитів, відти поїду й на курси. Не гнівайтесь на мене, бо мені й так важко, та й не зрозумієте Ви мене; й не шукайте — я й сама знайдуся. Ваша Марися.“

В десятий раз перечитую й нічого не розумію. Тільки кров стукає в виски, та зелені колеса ходять перед очима...

— Кажете, бачили, як поїхала?

— Та бачили ж люде. Сумна, кажуть, така їде й пакунками обкладена... Марисенько, голубонько, на кого ж ти нас...

— А, та не скигліть ви, на Бога! А ще, ще листа комунебудь не покинула?

— Ні! Оце тільки.

Добре, що старі, побиті лихом, не помічають, як я зблід, як трусяться руки, з якою розпукою дивляться й не бачать нічого очі... Марисю! Моя Чудова Мріє! Чом же ти мені нічого не покинула? Чом не розв'язала своєї загадки — „не нам“?

— Лист до Василя Григоровича Долинського!

— Мені? Боже!

Пакетик з огидою полетів на стіл: не від неї! Знов од Музи. В сам час! Ха-ха-ха! Кохає, цілує, журиться, чекає Різдва... Стара пісня! Яке це одноманітне, нудне кохання! Навіть без хвилювань. Як воно мені остогидло! Гірш гіркої редьки!

„Вельмишановна Музо Миколаївно! Зрозумійте Ви мене й не гнівайтесь. Колись я Вас кохав, а тепер перестав. Що вам краще, коли б я, не кохаючи вас, брехав Вам, що кохаю, чи коли б, як тепер, сказав правду. Ото ж, зрозумійте, мене, бо кохання вже пройшло, та й не до Вас мені тепер“...

Відповіді на цього листа я вже не одержав.

І знов я самотний. З своїми думками, почуттями, мріями. Згубив! Обоє зразу згубив.. Ясне, золоте проміння й Чорну Блискавку. Що

краще? Що принадніше? Не знаю! Але, що сильніше — знаю. Ох, знаю! Ту, яснооку викинув із життя, як непотрібну, драну рукавичку, бо не родила вона вже мені радісних хвилин, а ця, моя Чудова Мрія, сама від мене полетіла. Та, відлітаючи, вийняла з грудей моє серце й понесла з собою... Як пусто, брудно навкруги! Пусто в грудях... Яке нудне, нікчемне життя!

XIII.

„Знов додому, знов додому, знов додому“, дріботять колеса вагонів... „А так, а так, а так“... підтакує, засапавшись паровіз, а я сиджу в теплому вагоні й дивлюсь, як повз вікно пролітають назад освітлені, заповшені снігом станції, перестанки, зелені ліхтарі стрілочників. Потяг несе мене в холодну пільму, але я не боюся, бо знаю, що там десь далеко вогники, й ті вогники — то станція Ромен, мамуся, Дмитрик, бабуся, Свят-вечір, кутя, Новий Рік і багато-багато дечого принадного, про що мріяв, за чим скучив.

Станція Ромен — потяг стоїть десять хвилин.

Швидче, швидче, за пақунки, на перон...

— Васильку! Василю Григоровичу! Драстуйте!

Муза!...

Сміються лукаві очі, біліють зубки в сутінках, і руса коса через плече перекинута. Уникнути б, та нікуди! Стрінулися, ніс до носа у дверях вагона, однаково розминатися доведеться.

— Здрастуйте, Музо Миколаївно! Куди це ви їдете?

— До тітки на Різдво... Але, так незвичайно балакати — вийдемо на перон, потяг стоятиме пів години, то й побалакаємо.

— Драстуйте, паничу! Всилу я вас найшов!

— А, Петро! Здоров! Це ти по мене? Ну, як там наші?

— Пані наказали забрати вас і везти просто на хутір, не заїздячи й до барині, а завтра придуть і бариня, й панич Дмитрик на всі Різдвяні Свята... То поїдьмо ж, паничу, бо дорога далека.

— Петре, голубчику, постривай, ось я трішки побалакаю!

— То давайте ж хоч ваші майчадани!

— Майчадани, ха-ха-ха! — заливається Муза

— Ха-ха-ха, — сміюся я, й радісно-радісно мені на душі, і щось нове, чого я ще не хочу приймати, запускає пазурі в моє серце й робить мені солодкий біль.

Почвалав Петро з перону, забравши мою закупню, а ми лишилися самі під вагонами, й вийшло з Музиних очей золоте проміння й заграло навкруги, тчучи на мене золоту сітку.

— Не чекала я вас бачити після такого листа.

— Не згадуйте про листа, Музо, я такий радий, що вас побачив!

— Справді?

— Слово чести! Наче сонце моє зійшло!

— Майте на увазі, Василю Григоровичу, що я вже не та Муза, що вірила всякому слову. Наука життя склала свою справу.

Та, та! Бо голублять очі, радісно сміються уста, й мов тягнеться до мене гнучка постать.

— Два дзвінки, ну, треба прощатися, Васильку!

— Що б я дав, Музо, аби не розлучатися з вами тепер!

— А хочете!?

Рішучий голос, і в очах спалахнуло щось таке знайоме... знайоме... Ага! Блискавка! Тільки не чорна, а блакитна.

— Хочу, Музо!

— Поїдьмо до нас у маєток! Всі наші в місті, там тільки кермівничий та робітники. Ніхто не буде знати, що ми там, і... два тижні раю! А потім... хоч потоп!

Я ще не знав такої Музи: вся витяглася, тремтять руки, палають щоки, горять очі, зривається голос... Дорого, видно, коштує їй цей вибух...

— Петре, голубчику, на ось тобі! А дома скажи... скажи, що ти мене не бачив, що я... не приїхав!

— За що жалуєте? Дякую! Але, як це, не приїхав?

— Ну... я додому не поїду!... Мені тут треба заїхати до одного дідича у справах.

— Оказія!...

А ми вже летимо на гарячих конях у холодну темряву зимової ночі, назустріч різькому вітрові, то цілиною безмежного білого степу, що піднімається поперед коней і зливається з сірим небом, то таємним густим лісом із білим сніговим дахом, білими кучерявими вітами-лапами. Свище вітер, тріщить мороз... Низьке, сіре небо оповило густим туманом і нас, і коні, й місто, і степ, і ліс. Я держу Музу за стан і заглядаю у блакитні, промінясті очі... Щастя моє! Це сон... Це казка... Нахилився, поцілував злегка, а далі не витримав, впився в губи... Зомліли на мить... Спалахнули очі...

— То не ти писав цього останнього листа! Ти не міг його написати! То не правда: на Різдво звінчаємося — ото правда!... Ти ніколи не розлюбиш мене. До смерти кохатимеш... Я знаю, а ти — побачиш... Я — тінь твоя...

Пророкують уста, печуть очі... Це — сон. Це — казка...

— Що, не чекали нас? Запалить у комині в їдальні, варить вечерю, стелить постелі. Грітись, їсти, спати... А це — моя дружина!

Здивований кермівничий, низенький, товстий, у високих польовничих чоботях, зо свічкою в руках; товста кермівничиха в якомусь допотопному халаті — чисто селянська матушка.

— Коли ж ви, панночко, одружилися? Ми й не чули. Ну, вітаємо, вітаємо!

Муза наче у трансі: горять очі, щоки, вуха, дзвенить нервово голосок, тремтять руки... Хоч я з'їхав з глузду, хоч уся земля божевільна. Я зовсім зніжковів, бо не думалося якось у дорозі, що доведеться бачитися з людьми, спростовувати наші відносини з Музою. Муза пішла переодягатися, а я сидів у вітальні й кутив цигарку за цигаркою...

Раптом одчинилися двері, й на темному тлі сусідньої кімнати стала Муза: біле, довге, аж до землі вбрання, розпущена коса русою хвилею обгортає плечі, руки, стан, над чолом у волоссю зоря з самоцвітів горить, а ясніще за зорю горять блакитні Музині очі. Я кинувся до неї, але вона владно підняла руку:

— Стій. Пам'ятаєш, ти мені в листі писав — такою я тобі снилася? Я після твого листа справила собі це вбрання. А тепер цілуй! Голуб мене, бо я ж своїми муками заробила собі на це щастя! Чи ж не прекрасна я?!

— Музо!...

Не бачилися ми з Музою після цього Різдва й не листувалися. Та й на віщо? Ми справили апотеозу кохання...

ДРУГА ЧАСТИНА.

I.

Колись, маленьким хлопчиком, я їздив із бабусею на богомілья в Охтирку. Їхали кіньми, бо бабуся принципово не визнавала залізниці. Бричка була велика, така, що, здавалося, в неї можна було посадити цілий курінь діда Гарасима з солом'яною матою і триніжком перед курінем. У задку сиділа бабуся в білому подорожньому плащі і сварила Петра за ту ресору, що лопнула торік, як їхали з міста; Петро в новій, білій свитці й широкому брилі, очевидячки, вважав цілком нормальною бабусину воркотню, флегматично прицмокував на коні і дрімав. Коні йшли підтюпцем, а я лягав на дно брички, головою під козли і просив бабусю розбудити мене в Гадячі. Їхали то пилюгою рівного сумського шляху, то якимись вибоями і грудками, й тоді бричка підскакувала, а я бився головою о передок.

Але коли прокидався, то вже проїхали й Гадяч, і Лютьеньку, й Сорочинці й під'їжджали до Хаток, де мали ночувати у знайомого пан-отця.

І коли хотілося уявити дорогу, проїхану вві сні, вона здавалася короткою й вузькою, з глибокими вибоями і грудками.

І тепер, у в'язниці, на нарах спільної камери ч. 8, я пригадую собі пройдений шлях життя від казки юнацтва до цього часу, й він уявляється мені короткою й вузькою дорогою, з глибокими вибоями і грудками.

Камера повна політичних, уголовних, підозрілих, бо вкидали всіх, без жадної кваліфікації. В повітрі стоїть матюк, брудний, зашкарублий,

як і самі мешканці, але з потугами на творчість, бо звичайний, трафаретний уже не задовольняє сказаної, пінної злоти.

Матюк складає собою весь лексикон в'язниці, і, в залежності від інтонації, може означати: здивовання, задоволення, обурення, зацікавлення, одно слово — всі нескладні почуття напівлюдських істот, що набрали за час поневолення у в'язниці звірячого образу.

В загразоване віконце заглядає шматочок блакитного неба. Він инколи ясний, инколи молодший. Тоді, невідомо відки, у ґратах з'являється горобець. У камері припиняється лайка й голосна розмова, бо ми боїмося сполохнути нашого гостя „з волі“. Горобець, видно, холеричного темпераменту, бо страшенно рухливий і нетерплячий. Він кокетливо стрибає по ґратах, цікавиться внутрішнім виглядом камери й раптом байдуже змахує крильцями та зникає у блакитному шматочку неба. Я звязую перервану нитку думок і далі зводжу свій підрахунок життя.

Дико! Безглуздо! Мені 27 років, я так хочу жити, так люблю життя, так повно відчуваю його й... мушу вмерти! За що? За віщо? Того, що прийшли якісь денікінці, схопили мене, посадили й інкримінують мені в обвинувачення те, що становило красу мого життя, з чого я милувався, чим захоплювався, чому віддавався... Я розумію це, розумію, що мені треба вмерти, знаю, що мене повісять, а в ліпшому випадку розстріляють, але відчуваю це якось тупо, мрячно, наче під наркозою. Не розумію, що після цього не буде нічого, й часто ловлю себе на мріях про майбутнє. Безперечно, я вже ненормальний. Безперечно, мій інтелект затуплений подіями останніх часів. Я, певно, зараз думаю так, як думає віл, коли його ведуть на різницю.

І, щоб іще більш запаморочити себе, я видумав своїому мізкові роботу: я підраховую життя. Нитка рахунків часто переривається вставними уявліннями, що не мають жадного звязку з основною думкою, й тоді я вперто й ретельно нав'язую її та штучно сную її далі.

Одиною розвагою моїх передсмертних часів є розмови з паном слідчим. У десять годин ранку в віконце, що у дверях, заглядає витришкувате око надзирателя, гремлять засуви і клацають рушніці.

— Поручік Долінській, к следователю!

Я йду довгим тюремним коритарем, двором-колодязем, повз церкву до прийомної, де на мене чекає високий, худий, із англійською складкою, полковник. Він галлянтно вклоняється, стискує мені руку, садовить проти себе, пропонує цигарку та чогось величає мене „господін капітан“. Слідчий докладно доводить мені цілковите банкруцтво українського національного руху, його нежиттєвість і безґрунтовність, малює блискучі перспективи денікінщини й так мало, так мало жадає від мене: я мушу тільки сказати, де канцелярія і справи Національного Союзу, й назвати хоч із десятків моїх співробітників. Це й етично, й морально, й поджентельменському, бо вони є злочинці, а я, як людина інтелігентна, мушу розуміти свій обов'язок перед батьківщиною-Росією й . . . але, слідчий чогось не додає — перед государем. Крім того, приватно, цілком приватно, пан слідчий цікавиться, як я організував повстання проти гетьмана.

Потім мені ставить ультиматум: або я мушу задовольнити домагання пана слідчого, після чого мене чекає цілковита реґабілітація, або мене розстріляють. Під кінець розмови я вже не „господін капітан“, а „петлюровській бандіт“, „сволочь, позорящая честь офіцерських погон“, „блевотіна русской революції“ й т. д. Але, на прощання, пан слідчий знову стискає мені руку і пропонує цигарку, бо він певен, що я продумаю все, й завтра, безумовно, справа вирішиться в позитивний для пана слідчого спосіб, а там, гляди, ще співробітниками будемо . . . Що? Пан капітан не є правник? Філософ? Нічого, нам і філософи потрібні

А інколи вночі на мене находило прояснення думки.

Камера спить важким, кошмарним сном людей, призначених на смерть. Хропе, сопе, бормоче лайку; інколи вириваються ніжні слова

пестошів. У кутку моляться Богу анархіст Ємець. Руки йому тремтять, і він піднімає їх догори та схлипує, як дитина.

І раптом, я яскраво собі в'являю, як викопав собі яму, стану край неї, повернуся до „них“. Ось взвод наводить на мене рушниці . . . Я бачу ряд чорних дірок, чую команду . . . Потім — кінець. Немає волі, почуття, думки. А головне — немає свідомости. Яму нашвидку закидають, і на мене падають кавалки мокрої глини . . . Волосся мені лізе догори, по всьому тілу виступає холодний піт, трусяться руки, ноги, не вистачає повітря, і з грудей, навіть не з грудей, а відкілясь глибше, з нутра, виривається божевільне, звіряче ревіння. Дикий жах смерті пробуджує в мені інстинкти мого пращура. Певно, таксамо ревів він, попавши до залізних лап якогонебудь цератозавра.

— Ти дурень, — санкціонує товстим басом повстанець Ковбаса і флегматично спльовує вповодж нар насередину камери. — Ти одинокий дурень, який улопався зі складу управи Національного Союзу. В них немає жадних ниток у вашій справі, й ясно, як очі твоєї нареченої, що вони тебе не вгроблять, аж доки ти не зробишся провокатором . . .

Мене чогось заспокоює його аргументація, й я далі сную перервану нитку своїх підрахунків.

Світова війна 1914—1917 рр. Ось я юнак. Старшина. Ось шанці. Бій. Поранення. Шпиталь. Знов шанці. Знов бій . . . Швидче, швидче біжи, думко моя, хай не встигне олівець зафіксувати тебе на папері, бо не місце сумним спогадам там, де ще вчора сміялося сонце . . .

Рік університету. Сяйна, як сонце, пляма на темному тлі військового життя. Захоплення викладами. Гальорка в „Національному Театрі“. До театру ходили цілими громадами. Незнайомі, різних соціальних станів, переконань, факультетів. Об'єднювала гальорка.

Одного разу з гуртка студенток на мене глянули Маринині очі. Я певен був, що це вона, бо мене засліпила чорна блискавка . . . Але це було тільки раз . . .

Революція. Безкровна національна революція й Сонце. Сонце на вікнах міських будинків, на шпилях башт, на банях церков, на гарних молодих обличчях, промінистих і сяйних од свідомости Великого і Святого. Сонце на жовто-блакитному прапорі, що має над незчисленим натовпом, на натовпі, всередині нас, бо розпирає груди, розтулює уста і сповнює всього тебе міццю і красою . . .

— Хай живе вільна, незалежна Україна! Хай живе великий Український Нарід! Уставайте! . . . Кайдани порвіте! — І в сім'ї великій, новій . . . Ще не вмерла Україна!

Я піднімаю голову догори, й мені здається, що над натовпом етерними широкими хвилями підносяться могутні акорди натхненої мелодії, все вище й вище, над хмари, над зорі, на небо, до престолу, а там сидить „Він“ і лагідно посміхається на цей вибух національного піднесення.

Я ніколи не думав про Бога, вважав за конечне бути атеїстом, а в цей час вірив просто й наївно, як вірить отой худенький попик, що захлипується радощами переживань і читає українську євангелію, як оця сіра свитка, що ссяє якимось нутряним світлом . . .

Так! Це велика, незбагнена ще краса життя! Не кохання, не мрії, не самозадоволення, а чорна, буденна праця оцим свиткам, чумеркам, піджакам, бутолкам . . . Краса життя й Сонце! . . .

І раптом одрубані ноги, руки, голови, вивернуті кишки, розбризканий по стінах мозок і кров . . . кров . . . кров . . . річки крові . . . море . . .

І немає Сонця, немає Краси, немає натхнення . . . Люде зразу поробилися хижими звірями. Не можна було простежити навіть переходової стадії: ще вчора вони лягали спати зі звичайними виразами обличчя, думали свою щоденну думку, говорили звичайною людською мовою, а сьогодні вже з несамовитими обличчями, з налитими кров'ю очима, зі зброєю в руках, ганяють вулицями, б'ють, ріжуть, палять, шукають крові й не задовольняють своєї жаги, так, неначе вони все життя своє чекали на революцію, аби досхочу напитися крові, наторощитися

кісток, навивертатися кишок . . . Яка б геніяльна голова змогла придумати ліпший виховничий фактор для молодого відродженої нації . . .

А Ти! Там на небеси! Мабуть, і тепер лагідно посміхаєшся на наслідки Твоїх творчих експериментів! Підніми ноги, бо вже хвили кривавого моря дістають аж до Твого престолу.

II.

Це почалося від того, що одного ранку мене не покликали до пана слідчого. Я лишився без цигарок, а тому був лихий і снував свою нитку підрахунків. Не покликали мене й другого дня, а, замість того, ми почули далекий гуркіт гарматних вибухів.

Звичайно тихе й сонне місто ожило та захвилювалося. Через загра-товане віконце, щільно причинені двері, через муровані стіни до нас котився і вдень і вночі нервовий, безперервний, глухий шум та сповнював повітря в'язниці напруженістю і хвилюванням. І одночасно з шумом, відкілясь, через якусь непомітну для ока щілинку, прийшло магічне слово — евакуація.

Камера нервувала. Дебатували над нашою долею, над тим, що гірше для народа — большевики, чи денікінці, розвивали стратегічний плян наступу Українців.

І поза всіма нашими міркуваннями, нас вивели з в'язниці, оточили озброєним нарядом і повели на залізницю. І на волі, в осінньому прозорому повітрі і в широких віялах тендітного соняшного проміння, відчувалася та ж напруженість — очікуюча і хвиляста.

Містом раз-у-раз із гуркотом тяглися навантажені підводи, пихтіли авта, і, прорізуючи шум міста своїм специфічним звуком, грюкали за містом гармати.

Потім нас трясло у свинячому вагоні кудись на південь. Із нами не поспішалися, й потяг инколи тижнями чекав на станціях.

Настрій камери піднявся. Авдієнції у слідчого припинилися, перспективи розстрілу відсунулися у мрячну далечінь, і ми набрали гонору живих істот. Вкидалася думка, що, може, в цьому коловороті вдасться викрутитися від перспективи наглої смерті, але ми не сміли висловити її голосно.

Біля ґрат від ранку й до заходу сонця стояв хвіст. Той, хто на черзі, голосно рахував до тисячі, а передній у той час пив очима калейдоскоп ріжних краєвидів, що пробігали назад . . .

А ми їхали широкими, безмежними степами, обтягненими у м'ягкі, переливчасті коліри бабиного літа, затканими вереском, тирсою, осінньою тоненькою павутиною, порізаними балками, байраками, далекими синіми ярами, повз села, хутори, одинокі панські маєтки.

І не вірилося, що на цих біленьких хатках, які визирають із моря вишневих садків своїми солом'яними дахами, мов русяві дитячі голівки з річки, по тих флегматичних волах, що тягнуть плуг, по цьому хлопчиськові, що, заправивши пальця в носа, уважно проводить потяг серйозними, чорними оченятами, — через два-три дні будуть стріляти гармати, рушниці, скоростріли во ім'я цілком чужих і незрозумілих ім ідей. Не в'являлося, що через два-три дні оцю струнку, чорнобриву дівчину, з відрами, в короткій полтавській керсетці, гвалтуватиме хвіст напасників, і вона розумітиме, що „це“ вже непоправне, і що після „цього“ вона вже не буде виводити на майданку: „На небі хмари, на небі зорі“, й бити по руках хлопців за надто сміливі залицяння.

Здовж залізниці, скільки сягало око, вовчою стежкою тяглися денікінські салдати. Рушниці їм волочилися ззаду, підіткнуті шинелі били болотяними бруньками по ногах, стоптані чоботи ляпали відірваними підошвами. Надзвичайно яскрава ілюстрація блискучих денікінських перспектив, пане слідчий!

Потім крутило руки, ноги, попереk. Боліла голова. Хотілося вільготно лягти, і все чомусь не вдавалося. То руку надавлю, то ноги не на

місці, то голова низько. Потім я полетів. Так, подався злегенька вперед і полетів. Це вже було приємно. Полетів додому.

Мамуся, сумна й незрозуміла, стояла перед вікном і, вдивляючись у небо пустими очима, говорила до мене: „А як там хрещена? Як там хрещена?“

Я таки полетів і найшов хрещену. На якомусь острові, в темряві, сиділа на скрині, а під ноги їй били піністі морські хвилі . . . А що ж вона тут їстиме? . . . Потім я впав у море, де взялася риба-спис і через груди проткнула мене наскрізь. З переляку я закричав.

— Ну, як ви себе почуваете, поручнику Долинський? Ого, женити скоро будемо!

Я розплющую очі й бачу над собою нахилене бородате обличчя в білому халаті. А за ним, чиєсь молоде, дівоче.

— От бачите, й вижив! Я ж казала, ха-ха-ха!

Деся сріблясто, ніжно, видно, в степу дзвонять дзвіночки, але я знов заплющую очі і сплю.

III.

Ні в'язниці, ні заґратованого віконця, ні горобця, ні пана слідчого. А, замість цього, довга, вузька кімната, ліжка густо, у два ряди. Ясно, що я в шпиталі і хворий, бо відчуваю себе стомленим і млісним. Але, як же це сталося? Серед кімнати біля столу, як дзиґа, крутиться сестра-жалібниця. Вона маленька-кругленька, з ямочками на щоках, і весь час сміється. Але все це далеко ліпше, ніж камера, декорована гірляндами з матюків, і допити пана слідчого.

— Сестрице!

— А, слава Богу! Обізвався. Ну, як ви брикаєте?

— Слухайте, як я сюди попав?

— От комік! Як і всі. Ви захворіли на плямистий тиф, і вас принесли сюди непритомного. Криза минула, й ви мусите поправлятися. Розумієте ви, баляндрасе?

— А мене не розстріляють?

— Слухайте, Дон-Кіхоте нещасний! Хоч ви і хворий, а ви мені киньте ці дурниці! Підчас хвороби ви що-разу, як тільки до вас підходив лікар, вимагали, щоб вас одправили до українського війська.

— А я тепер під доглядом?

— Годі вам варнякати! Давайте, я вам ліпше рота почищу.

Ні, рішуче, це якийсь Цезар у сукні! Вона чистить мені рота, підсовує одночасно ногою мійому лівому сусідові вудку, а правому тикає під пахву термометра, наказує щось санітарові і весь час сміється. І сміх у неї, як дзвіночок у степу — тоненький, тоненький і чистий. І чорні віясті очі. Коли вона підніме їх, на вас бризкає цілий сніп промінястих веселощів. Аж прижмурюєшся. Так, наче раптом, серед ночі засяяло сонце. А головне — Українка! Розмовляє зі мною на всю палату по-українському й не звертає уваги на те, що правовірні денікінці чортами позирають на неї зі своїх ліжок. І все сміється. І не сміється, а дрібненько, дрібненько, розкотисто дзвонить.

— Слухайте, я не дама, і прошу мені ручок не цілувати! Це ще що за фокуси?

— Сестричко, а де ми тепер?

— В Новоросійську.

Ого!

— А далі що буде?

— Лисий будете! Ось через два-три дні поїдете, хоч до Криму, хоч до Царгороду, і *finita comedia*.

А це добре! І якої незначної дрібнички треба було, щоб вирятувати мені життя? Захворіти на плямистий тиф, перемандрувати до шпиталю, про мене забули, конт-розвідка з моїм „ділом“ виїхала кудись до Ялти,

й я вільний, і жмуруюся під віялами искристого проміння сестричних очей, і упиваюся розкотистими дзвіночками її дитячого сміху. Але це добре . . . Надзвичайно добре!

— І ви, сестричко, поїдете з нами?

Коротко зітхнула. Захилила віями очі.

— Ні. В мене тут тато й мама. Вони старенькі вже. Тато сліпий . . . Куди ж мені! . . . Але слухайте, це вже занадто! Який же ви після цього мужчина? Чекайте, я вам витру ваші дурні сльози. От, баляндрас!

І не поїхала. Тому, мабуть, так сумно в трюмі, такі гидкі, осточортілі оці хворі (певно, половина симулянтів), таке важке, нудне повітря; нас гойдають химерні чорноморські хвилі, все далі й далі від мороку в'язниці, від допитів пана слідчого, але перша радість життя вже пройшла, а попереду невідоме й темне . . .

Немає сестрички . . . Кому то дзвонять тепер степові, сріблясті дзвіночки . . .

Керч. Нас хворих, напівживих висаджують із пароплава, дають нам поводатирів, і ми розлазимося по шпиталях. На милицях, із ціпками, відпочиваючи через кожні п'ять кроків, у кожухах, ватянках, обідрані, обшарпані — ми нагадуємо старців зпід Лаври після утрени.

А сонце світить, і небо весняне глибоке, й море темно-ясне, й веселі, мов весняні пташки, гарно вбрані молоді панночки. І все це чуже, холодне, далеке й нецікаве. Холодне проміння сонця; незнайомі посмішки на гарних, молодих вустах, чуже й непотрібне небо. А своє — почуття голоду, ненажерливого, бездонного, як Сизифова бочка . . .

Метелики в очах. Спав би. Отак прямо серед вулиці, в пилюзі . . . Як би тільки тепліще . . .

— Боже мій, Васильку! Та невже ж це ви?

Що це? Мара? Привид? Галюцинація? . . . Муза. Та сама Муза, яку затерла в пам'яті трагедія життя. Тільки від очей побігли густі

зморшки, уста обгорнули дві журні риски. Молоді очі на старому лиці. І на це прекрасне обличчя життя коротке, але страшне, поклало своє тавро закляття.

Я не міг балакати. Я тільки протяг обидві руки наперед, а з очей сами побігли сльози. Як мати обняла мене Муза й поцілувала . . . свого першого чоловіка, а тепер духового сина.

— Не плачте, Васильку, не плачте, голубчику! Вам не слід хвилюватися. Ви, певно, хворіли на тиф? Тепер усі хворіють. Ви поправляйтесь, голубчику, поправляйтесь. І приходьте до мене. Обов'язково приходьте! Ось вам моя адреса. Спитайте Кравченка. Я ж тепер заміжня, знаєте? Я вам усе, все розкажу! Ну, до побачення, голубчику! Чекаю ж на вас. Приходьте!

Перехрестила, „як колись“. Поцілувала. Пішла. Я не оглядався. Але надзвичайно яскраво, як ніколи за весь час хвороби, я в'являв собі, як швидко віддаляється від мене струнка, висока постать, як вона спинилася на розі, коротко зітхнула й зайшла за вулицю . . .

Так ось де ми з тобою зустрілися, Музо! . . .

IV.

Ні, я не повинен іти до Кравченків! Я тільки подивлюся, де вони живуть і піду назад. Чого я піду? Що я можу сказати їй? А як я буду дивитися в очі її чоловікові? Та й вона чудна! На що кликала? Все скінчене. Все виключене. Вона кохає свого чоловіка. А чогось тремтять мої руки, б'ється серце. А чогось ноги проти волі волочуть мене в напрямку їхнього помешкання. Я впираюся всею своєю свідомістю, а йду. Розумію, що роблю безглуздя, а повертаю в їхню вулицю. І нагадую корову на ярмарку, продану і прив'язану до чужого воза. Корова реве, оглядається на свого господаря, а чорновусий Панас, напідпитку, вміщується в передку біля своєї молодиці й сіпає віжками:

„нбо, хай Бог помага!“ Мотуз натягається та нагинає корову за роги мало не до самих полудрабків: корова крутить головою, подається всім тлубом і йде за возом.

Так. Ось число чотирнадцяте. Другі двері від воріт. Мідяна дощечка: „Григорій Володимирович Кравченко“. Ні, треба зайти! З візитом. Все ж таки ми старі знайомі . . .

— А, це ви, Василю Григоровичу? Яка я рада! Роздягайтеся, сідайте. Гришуні, на жаль, немає дома, і прийде тільки над вечір. Ну, сідайте, розкажіть . . . Ні, просто починайте своє curriculum vitae . . . від того часу . . . як . . . ну, одно слово, як ми вже більше не бачилися. Або краще, давайте введемо систему в нашу розмову, а то, як стриваються люде, що давно не бачилися, так багато говорять і нічого не скажуть. Правда?

Щось нове є в Музі. Так, наче вона за цей час спізнала щось таке, чого раніш не знала і вже пережила, перемучилася ним, і воно пустило від очей тоненькі, густі зморшки, а вуста обгорнуло двома журними ризками. Я сиджу в фотелі проти Музи, оповідаю про війну, університет, революцію . . .

А очі ті самі. Промінясті й сяйні, і таксамо тягнуться до мене тоненькою павутиною золоте проміння. Але чого вони бігають, оті промінясті очі? Чого, зупинившись на мені якусь хвилинку, відскакують кудись на „Запорожців“ Рєпіна, на стінний годинник, на вікно?

— Ви чекаєте на когось, Музо?

— Ні, ні, незабаром мусить повернутися мій чоловік. Ах, я так кохаю свого Гришуню! Але кажіть далі, далі. Так вам не вдалося скінчити університету?

Я пів години сиджу в Музі і утретє чую вже це: „ах, я так кохаю свого Гришуню“, і що-разу моє вухо ріже фальшива, штучна нотка в Музиному голосі. Відчуваю, що й я оповідаю сухо, протокольно,

підсвідомо обминаючи інтимні місця, чисто, як на допитах у пана слідчого.

— Ви вже йдете? Ну, то до побачення! Приходьте колинебудь, як буде дома мій чоловік, я вас познайомлю. Він буде дуже радий!

Щось стало між нами, чорне, грубе, що важко дихає нам у вічі, й на що натикаються мої й Музині, протягнені для обіймів руки.

Я ще не знайомий з Музиним чоловіком, хоч вона вже оповідала йому про мене. Він знає, що я її перше кохання, навіть більше. Мені цікаво, як він поставиться до мене, але я чогось завше влучаю тоді, коли його немає дома . . . Гришуня . . . Що ж воно за Гришуня? Цікаво. Цікаво порівняти його зі мною, поставити поруч два взірці Музиного смаку. Ні, я таки діждуся його сьогодні!

Ми п'ємо чай, згадуємо спільних знайомих. Як і завше, Муза причепурилася для мене й завилася. В неї підвищений і якийсь очікуючий, напружений настрій. Так, наче я повинен їй сказати щось надзвичайне, й мовчу. А вона й хоче й боїться його. А инколи я ловлю на собі її ласкавий, жадний погляд. Тоді відскакують до вікна очі, а Муза починає балакати про погоду, або про дорожнечу життя. Ми обоє не доказуємо чогось, обоє розуміємо це й ховаємося від його, ховаємо одне в одному. А воно, як весняна травичка, пробивається зпід мурованих стін керченських будинків. І тоді мені здається, що хтось любий, дорогий, воскрес із мертвих і вже встає з труни, радісно здивований, безмежно щасливий, а я силкуюся заплхати його назад і забити гвіздками.

— А ось і мій чоловік — познайомтесь! Гришуню, ти голодний, голубчику? Сідай, я наллю тобі чаю!

Гришуня, коротконога, присадкувата, з неінтелігентним, рябим обличчям людина. Навіть фізично не пара Музі. Він ткнув мені два пальці, промимрив „дуже приємно“, став серед хати, розставив іжіцею ноги,

схилив набік голову і в той же бік скривив рота, побіг очима в найдальший куттик кімнати і протяг: „тек-с“. Після того сів, повернувся до Музи й забалакав із нею так, мов би, крім них двох, у хаті нікого не було. Я посидів іще трохи, побарабанив пальцями по столі, попрощався й пішов.

V.

„Коли вам Васильку скучно сидіти у своєму шпиталі, ви можете знайти мене сьогодні в п'ятій годині ввечір на Царській пристані. Ваша Муза.“

А таки й скучно! Правда, скучно. Лежу цілими днями на койці, студіюю жовті плями на брудній стелі й дихаю мішаниною йодоформу, нездорового кислого поту й різних медикаментів. Ні, я таки піду. Рішуче піду! Хоч би для того, щоб сказати їй, що ми не повинні бачитися, що це ж болить, що не варто роз'ятрувати старі, присохлі рани.

— Музо, на віщо ви мене кликали?

Пильно вдивляються очі. Жахливо і благально.

— Васильку, я вас прошу, давайте не говорити про це. Ліпше сядемо й будемо мовчати і . . . мріяти. Це, може, трохи сентиментально, але . . . одно слово, ліпше мріяти, ніж говорити.

І ми сидимо, сидимо до глухої ночі, спостерігаємо, як укладається море, втихомирюючи поволі свої хвилі, як купається на ніч соняшне проміння, як далеко на обрії курить пароплав, і нам здається, що ми знов молодята, що ось швидко прийде Великодня ніч, „як колись“, і я розказую Музі казку про морського царя, про рибку, що закохалася в русалку, про русалку, що закохалася в місяць . . . Разом кидаємося й повертаємося зі світу мрій до реального життя.

— Це вже прийшов Гришуня зі служби. Він, бідний, скучає тепер сам. Ах, я так кохаю свого Гришуню!

Муза пильно дивиться на море, а я заглядаю в молоді очі на старому обличчі.

— Музо! Скажіть, кого ви хочете впевнити в тому, що ви кохаєте свого чоловіка: мене, чи себе?

Стрепенулася вся. Злякалися очі.

— Музо, я не хлопчик! Я ж розумію те, що ви ховаєте за перегородками своїх зляканих очей. На віщо цей фальшивий тон? За весь цей час я не чув од вас ні одного щирого слова.

— І сам не казав . . . Правда?

Зовсім схилилася Муза. Тільки плечі швидко й високо піднімаються. А голос глухий, вимучений.

— Може, й так, Музо. Але не розумію й не хочу мук кохання. Я не хочу грати драми, але й так далі не можу!

Тяжко дихає Муза. Мовчить. Мовчу й я. Тільки серце швидко-швидко б'ється у грудях.

— Так . . . ну, так . . . ну, нічого . . . Драма, кажете? Немає ніякої драми. Я не кохаю свого чоловіка . . . Ви задоволені?

— Задоволений . . . — бовкнув, відчувши свою нетактовність і густо почервонів. Не помітила Муза.

— Я вийшла заміж після того Різдва — пам'ятаєте? Я знала, що ви мене кинете. Бо так мусіло бути. Я не обвинувачую вас. Я тільки хотіла вас забути . . . І, мабуть, була б забула. Ах, на віщо ви приїхали? Краще б ви вмерли від тифу, або вас забила куля! . . . Ви б на завше лишилися в пам'яті найяснішою згадкою мого життя . . . А тепер . . . знов . . . Будемо ставити точки над і: я вас не встигла забути . . . й кохаю вас!

Дзвенить голосок, на щоках дві червоних нервові плями, й я бачу, як дрібно тремтять Музині руки.

— І я вас кохаю, Музо!

— Пізно, Васильку! Ох, пізно, Васильку! Було б тоді . . . після Різдва. Я тільки одного прошу в вас: не думайте, що це забобони.

Церковний шлюб не зв'язав би був мене. Це чесноти, але не ті, які ви думаєте.

— Ви чогось не договориєте, Музо?

— Ні.

— Пожалуйте мене, Васильку!

— Музо!!

— . . . Нну! Ви знаєте, що таке lues? Так я хвора на його від чоловіка . . .

Здається, вона казала ще щось . . . Здається, плакала . . . Певно, потім пішла додому. Пішов кудись і я. Звідки я знаю? А, може, мені спиться. От коли б прокинутися . . . Кажете, драма? Немає ніякої драми . . .

— — — — —
А тепер я в шапцях. Кругом дзижчать кулі, рвуться риптунки, торохтять скоростріли. Всі стріляють, і я стріляю. Всі йдуть, і я йду. Всі лягають, і я лягаю. Може, я вже ранений. Може, вбитий. Хибі не однаково? Хтось балакає. Кричить. Наказує. Щось мене питають. Шарпають за рукав . . .

— . . . Чого? Набоїв? А ви знаєте, що таке lues? Так, Муза хвора на нього . . .

Кінець.

